

Národní park Bieszczady — kraj polonin

Hynek Skořepa

Autor věnuje honorář Nadaci Živa

Polský Bieszczadzki Park Narodowy je krajem oblých karpatských kopců a dlouhých údolí, bukových lesů, rašelinišť a horských luk, krajem pohnutých lidských osudů. Patří do rozsáhlého mezinárodního chráněného území — Biosférické rezervace Východní Karpaty ležící ve třech státech — v Polsku, na Slovensku a Ukrajině.

Nevyzpytatelný flyš

Z hlediska geomorfologického členění náleží Bieszczady do Východních Beskyd, tedy do části Východních Karpat nejvíce vysunutě na západ, s typickým rovnoběžným průběhem horských hřbetů od severozápadu k jihovýchodu. Výška pohoří roste směrem k východu, nejvyšší vrchol Tarnica (1 346 m n. m.) leží na polském území. Charakter reliéfu úzce souvisí s geologickou stavbou. Dlouhé hřbety jsou složeny z odolných pískovců, široká údolí z méně odolných pískovcovo-jílovcových komplexů. Úzká průlomová údolí protínající hřbety napříč jsou obvykle podmíněna tektonicky. Na některých hřbetech vystupují skalky dotvořené mrazovým zvětráváním na konci poslední doby ledové.

Vlivem typického střídání propustných pískovců a nepropustných jílovců (jílovitých břidlic) získávají horninové komplexy označované jako flyš (z německého fließen — téci) specifické vlastnosti, především náhynost k sesuvům. Zdejší flyšové horniny náleží ke dvěma hlavním geologickým jednotkám: dukelské (táhnoucí se podél slovenských hranic) a slezské. Důležitou součástí slezské jednotky jsou tzv. menilitové vrstvy, pojmenované podle výskytu zvláštního druhu opálu menilitu.

V Bieszczadech pramení několik významných vodních toků, především řeka San

a její přítok Solinka, na níž je vybudována přehradní nádrž. Území má tedy i velký význam vodohospodářský, přestože zásoby podzemních vod jsou vzhledem ke geologické stavbě malé.

Karpatské bučiny

Lesní společenstva Bieszczad tvoří v současné době především karpatské bučiny (*Dentario glandulosae-Fagetum*), v jejichž podrostu objevíme kromě kyčelnice žláznaté (*Dentaria glandulosa*) také pablen kraňský (*Scopolia carniolica*), razilku smrdutou (*Aposeris foetida*) či karpatský subendemit (druh přítomný pouze v Karpatech a jejich blízkém okolí) kostival srdčitý (*Symphytum cordatum*). Dále se tam vyskytují chudší bikové bučiny (*Luzulo-Fagetum*) s bikou hajní (*Luzula luzuloides*), suťové lesy (*Lunario-Aceretum*) či různá společenstva olšin včetně karpatské asociace *Alnetum incanae carpathicum* se zastoupením olše šedé (*Alnus incana*) a dekorativní kapradinou pérovníkem pštrosím (*Matteucia struthiopteris*) v podrostu.

Bieszczady jsou jediným národním parkem v Polsku a jedním z mála v Evropě, kde v přírodních ekosystémech žijí početné populace velkých savců, ať už to jsou býložravci (zubr, jelen lesní, los, srnec obecný) či šelmy (medvěd hnědý, vlk, rys ostrovid, kočka divoká).

Vrchoviště Wołosate významně přispělo k poznání vývoje vegetace v poledové době

Bieszczadzská krajina dolin

Krajina dolin by mohla být symbolem Bieszczad. Je výsledkem specifického vývoje území, ovlivněného nejen přírodními podmínkami, ale v oblasti někdejších vesnic i lidskými zásahy v minulosti. Jde o otevřenou krajinu s převahou mokřích luk a pastvin, po bývalých vsích zde zůstaly již jen skupiny stromů (lip, jasanů, jilmů vazů či starých ovocných dřevin), které rostly poblíž chalup. Místy lze ještě nalézt stopy bývalých polí (teras). V 80. letech 20. stol. i do tohoto odlehleho kraje pronikly pokusy o intenzifikaci zemědělství a značné plochy luk byly postíženy necitlivými melioracemi. Dnes naopak vyžaduje údržba luk zásahy v rámci aktivní ochrany přírody, aby se tato malebná krajina zachovala i pro budoucnost. Proto se zde praktikuje např. regulovaná pastva dobytka.

Obec Wołosate (dnes zde stojí jen několik domů) měla při sčítání lidu v r. 1921 819 obyvatel (450 z nich udalo národnost polskou, 369 rusínskou). Obec byla založena r. 1557 na valašském právu (osadníci — pastýři byli po určité době osvobozeni od daní a dávek). Tradiční způsob obživy, odívání a života si obyvatelé zachovali až do začátku 20. stol. Před začátkem 2. světové války měla obec kolem 210 domů a něco přes 1 000 obyvatel. Zdejší dřevěný řeckokatolický kostel bojkovského typu z r. 1837 byl spálen při likvidaci vesnice v r. 1946. (Bojkové jsou etnickou skupinou Rusínů s vyhraněnou lidovou architekturou).

Poloniny

Poloniny představují samostatný vegetační stupeň nad horní hranicí lesa (viz obr.). Původní klimatická horní hranice lesa se v Bieszczadech nachází v nadmořské výšce kolem 1 150–1 250 m, což je dosti nízko. Vliv na to mají především výsušné větry z Panonské nížiny (Prędki a Winnicky 1998). Pro srovnání — průměrná výška

Prameniště podmíněné existencí nepropustné vrstvy v rámci flyše. Jiná vrstva odolnějších hornin se výrazně projevuje na charakteru reliéfu

horní hranice lesa v Hrubém Jeseníku je asi 1 300 m (Banaš a kol. 2001). Není však jisté, zda se poloha této hranice uvádí v polské literatuře správně. Staletí trvající pastva totiž horní hranici lesa v Bieszczadech výrazně snížila — na poloninách ustala až kolem r. 1940. V současné době probíhá postupné zarůstání polonin dřevinami, průběh sukcese ovlivňuje přítomnost velkých býložravců (zubr, jelen).

Rostlinná společenstva polonin hostí některé významné druhy. Z východokarpatských prvků jsou to např. hadí mord růžový (*Scorzonera rosea*, viz obr.) či violka dácká (*Viola dacica*). Dále se zde vyskytuje hvozdík bradatý nahloučený (*Dianthus barbatus* subsp. *compactus*, viz obr.), kýchavice bílá (*Veratrum album*), upolín nejvyšší (*Trollius altissimus*), sasanka narcisokvětá (*Anemone narcissiflora*) či hořec tolitovitý (*Gentiana asclepiadea*), na místech bývalých salašů je hojný šťovík alpský (*Rumex alpinus*).

Archivy přírody

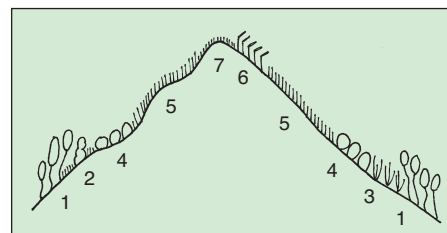
Rašeliniště se vyskytují hojně v údolí Sanu i na některých jiných místech, pro návštěvníky jsou však většinou nepřístupná. Asi nejdostupnější je rašeliniště (torfowisko) Wołosate (viz obr.) u asfaltové silničky vedoucí do stejnojmenné obce. Jde o pěkně vyvinuté vrchoviště (přestože i ono bylo v minulosti narušeno odvodněním), na kterém je dobře patrný typický bochníkovitý tvar živých vrchovišť, zásobovaných především srážkovou vodou. Z významných druhů zde roste rojovník bahenní (*Ledum palustre*), kyhanka sivolistá (*Andromeda polifolia*), suchopýr pochvatý (*Eriophorum vaginatum*), klikva bahenní (*Oxycoccus palustris*) či rosnatka okrouhlostá (*Drosera rotundifolia*).

Pylová analýza bieszczadských vrchovištních rašelinišť umožnila poodkrýt tajemství proměn zdejších rostlinných společenstev v poledové době. Z tohoto hlediska mají velký význam, protože okolní oblasti flyšového pásma Karpat jsou na tento typ sedimentů chudé.

Na konci poslední doby ledové měly Bieszczady charakter otevřené krajiny se skupinami křovin (jalovec, vrby atd.). V teplých obdobích se až do nadmořské výšky přibližně 1 000 m vyskytovaly modří-

Vpravo nahoře bezlesá společenstva polonin vznikla za spolupůsobení staletí trvající pastvy
 ♦ Uprostřed mapa Biosférické rezervace Východní Karpaty: 1 — NP Bieszczady, 2 — NP Poloniny, 3 — Užanský NB, 4 — Cisiňánsko-wetliňski park krajobrazowy, 5 — Park krajobrazowy doliny Sanu, 6 — Nadsanský regionální přírodní park. Pozn.: Park krajobrazowy v Polsku velmi zhruba odpovídá naší CHKO, srovnání ukrajinské kategorie je problematické. Podle materiálů NP Bieszczady upravili H. Skořepa a S. Holeček

novo-limbové bory s modřínem, borovicí limbou (*Pinus cembra*), borovicí lesní a příměsí smrku. Výše se nacházela společenstva trávníků tvořená směsí stepních i vysokohorských druhů střídána porosty olše zelené (*Alnus alnobetula*). Počátkem holocénu (doby poledové) se šířily limbo-modřínové lesy s borovicí lesní, později vytlačované do vyšších poloh bory s borovicí lesní a smrkem. V údolích se vyskytovala společenstva bříz a vrb a začal proces tvorby rašelinišť. V boreálu (7 100 až 5 700 př. Kr.) na svazích převládaly smíšené lesy s dominantním jilmem vazem (*Ulmus laevis*) s příměsí smrku. Ten byl hojně zastoupen ve vlhkých a chladných dolinách. V atlantiku (5 700–3 100 př. Kr.) převládly porosty lísky, v lužních lesích rostl podíl olše šedé, na rašeliništích se objevila olše lepkavá (*A. glutinosa*). V subboreálu

Rostlinná společenstva poloniny na hoře Smerek (1 222 m n. m.): 1 — bučiny (křivolesy při horní hranici lesa); 2 — zarůstající okraje polonin s jeřábem ptačím (*Sorbus aucuparia*) a třtinou rákosovitou (*Calamagrostis arundinacea*); 3 — kapradinové nivy s paprkatou horskou (*Athyrium distentifolium*); 4 — porosty borůvky s hořcem tolitovitým (*Gentiana asclepiadea*); 5 — porosty s třtinou rákosovitou (*C. villosa*); 6 — porosty s třtinou chloupkatou (*C. villosa*); 7 — alpské trávníky. Podle T. Winnického a B. Zemanka (1998) upravili H. Skořepa a S. Holeček

(3 100–2 300 př. Kr.) stoupala vlhkost klimatu, líska byla nahrazena habrem a bukem, později začala expanze jedle. Smrk zaujal především vlhká a chladná dna dolin, v ostatních společenstvech tvořil jen příměs. Poprvé do oblasti pronikl člověk (neolitická pastýři).

V subatlantiku (2 300 př. Kr.–1950 n. l.) vedlo ochlazení a zvlhčení klimatu spolu

Hvozdík bradatý nahloučený (Dianthus barbatus subsp. compactus)

Hadí mord růžový (Scorzonera rosea) je typický prvek východokarpatské flóry. Snímky H. Skořepy

s rostoucím antropogenním tlakem spojeným s budováním osad ke změnám v druhové skladbě a struktuře rostlinných společenstev. Zmenšil se podíl buku, jedle pronikala do bučin v nižších polohách hor i do smrkových borů pokrývajících dna některých dolin (Winnický a Zemanek 1988). Od počátku 14. stol. začali lidé budovat první stálé osady v údolích hlavních řek.

Historické prameny dokumentují střídavý vznik, zánik a opětovné budování vsí. Osídlení dosáhlo největšího rozmachu v 17., 19. a počátkem 20. stol. Budování dřevěných staveb, rozvoj dřevozpracujícího průmyslu a chov dobytka měly velký vliv na přírodu. Po 2. světové válce došlo k vysídlení a likvidaci zdejších vsí, na mnoha místech následovala sekundární sukcese.

Pomezí Uher a Haliče

Zdejší odlehlý kraj zůstával dlouho spíše neosídlený. Teprve koncem 14. stol. probíhala kolonizace s příchodem rusínských pastýřů a rolníků. Po staletí se pak život zdejších obyvatel příliš neměnil. Změnu přinesl až vynález rafinace ropy, patentovaný ve Vídni r. 1853 polským lékařníkem I. Lukaszewiczem, který vedl k otevření prvního naftového pole na světě v Bóbrce (1854) a první rafinerie v Ulaszowiczach (1856). Rozvoj chemického průmyslu vyvolal velkou poptávku po dřevě — největším bohatství regionu. Po intenzivní těžbě a následném zalesňování smrkem se změnila druhová skladba lesů v dostupnějších místech regionu.

Kvůli velké bídě panující v této části Evropy odešlo v 19. stol. mnoho obyvatel za prací do Ameriky. Další vylidnění způsobila 1. světová válka (územím několikrát prošla fronta). Na hustotě zalidnění se však podepsaly především události konce 2. světové války. Tehdy se do oblasti stahovaly oddíly

Ukrajinské povstalecké armády (UPA), jejichž příslušníci bývají podle svého velitele Stepana Bandery označováni jako banderovci. Kromě toho, že vyžadovali nucené zásobování, se banderovci uchýlovali dokonce k vraždám civilního obyvatelstva. Toto odlehlé území ovládali ještě dlouhé měsíce po skončení války. Jako odvetnou akci proti banderovcům uskutečnila polská armáda vysídlení většiny místního ukrajinského obyvatelstva do jiných částí Polska. V rámci této tzv. akce Wisla se zdejší kraj téměř vylidnil. V 80. letech 20. stol. vzniklo pásmo hygienické ochrany u nově vybudované vodní nádrže Starina na řece Cirocha a při tom bylo vysídleno i několik vesnic na slovenské straně hranice. NP Bieszczady spolu se slovenským NP Poloniny jsou nyní ve střední Evropě ostrovem s minimální hustotou zalidnění, což má obrovský význam pro život již zmíněných druhů velkých savců. Na druhou stranu se však prohlubují problémy s udržováním krajiny.

Biosférická rezervace

Systematická snaha o ochranu přírody a krajiny této části Karpat začala po 2. světové válce, v r. 1956 byl vypracován první návrh národního parku. V r. 1973 byl národní park konečně vyhlášen, byl zatím jen na malé rozloze (5 582 ha) zahrnující pouze nejvyšší polohy polských Bieszczad. Úsilí o jeho rozšíření naráželo na odpor zemědělců a lesníků, který se podařilo překonat až v r. 1989, kdy byl park rozšířen. V r. 1991 došlo k dalšímu rozšíření na 27 064 ha. Dnešní podobu získal v r. 1997 drobnými úpravami hranic. Na tehdy československé straně hranice (Bukovské vrchy a okolí) vznikla v r. 1977 Chráněná krajinná oblast Východné Karpaty (od r. 1997 je její východní část Národním parkem Poloniny). V bývalém Sovětském svazu existovala od r. 1974 lesní rezervace Stuzica v blízkosti československo-polsko-sovětského hraničního trojmezí, po vzniku samostatné Ukraji-

ny byl v r. 1999 vyhlášen Užanský národní park (pojmenován podle řeky Uh). V rámci programu UNESCO Člověk a biosféra (MAB) vznikla r. 1992 bilaterální biosférická rezervace na polské a slovenské straně hor, v r. 1998 byla přičleněna i ukrajinská část. Dobře se tu naplnil původní smysl biosférických rezervací — chránit nejen samotnou přírodu, ale i po staletí s ní související přiměřené lidské aktivity.

Lokální snahy o ochranu částí přírody (především karpatských pralesů) jsou však v oblasti staršího data. Již v r. 1660 vymezila slovenská obec Stakčín obecní chráněný dubový háj, v r. 1728 byl prohlášen chráněným „les jedlový a bukový“ pod Riabou skalou (1 163 m) na slovenské (tehdy uherské) straně. V r. 1918 vznikla rezervace Stuzica pod vrcholem Kremeneč (1 221 m).

Návštěvníci Bieszczad musí počítat s jevem u nás zatím nepřilíš rozšířeným — za vstup na jakékoli turistické cesty na území parku se platí; cena je však vzhledem k nákladům na údržbu stezek přiměřená. Nejlepším časem pro cestu je jaro, kdy v podrostu východokarpatských bučin najdeme rostliny tajuplných jmen a ještě tajuplnějších životních cyklů, jako je třeba již zmíněný pablen kraňský či čemeřice nachová (*Helleborus purpurascens*). Později, začátkem léta, se třeba podaří zahlédnout na sloupu elektrického vedení sedícího orla křiklavého (*Aquila pomarina*). Krásný bývá i podzim. Porosty brusinek přešlých mrazem dodávají poloninám zvláštní načervenalou barvu. Po naučné stezce z obce Wołosate (kde lze též získat informační příručku) můžete vystoupit na Tarnicu, odkud se otevírá nádherný výhled. U nohou vám leží stará Halič i Podkarpatská Rus — Šuhajzda Verchovina. Vypravit se do tohoto vzdáleného, ale krásného kraje určitě stojí za to.